

DE LA PAREMIOLOGIA CATALANA MEDIEVAL EN L'OBRA D'EIXIMENIS, A LA PAREMIOLOGIA OCCITANA AL TOMBANT DEL SEGLE XIX

El títol d'aquesta comunicació ens indica que l'objectiu del nostre treball és establir un lligam entre la paremiologia catalana a la baixa edat mitjana, en concret a partir del predicador Francesc Eiximenis, i la paremiologia occitana de finals del segle XIX i començaments del XX. Ens trobem, doncs, davant d'un objectiu ambiciós que només pot explicar-se per l'entusiasme que ens produeixen les diferents disciplines que convergeixen en aquest estudi: la paremiologia, l'obra d'Eiximenis i les relacions entre la llengua catalana i l'occitana. Com que l'entusiasme no és sinònim de científisme, mirarem de respectar un cert rigor.

Tot i que encara avui ens manca l'edició d'una bona part de l'obra d'Eiximenis, la vasta producció d'aquest predicador ens ha obligat a centrar-nos en obres del nostre abast. Després d'haver examinat el conjunt d'aquestes obres, hem optat per basar-nos en dos reculls de proverbis elaborats per grans especialistes en la matèria,¹ i, comptat i debatut, hem acabat fent una tria de parèmies de *Lo libre de les dones*. Començarem, doncs, presentant i situant *Lo libre de les dones* dintre de l'obra d'Eiximenis. Seguidament, donarem unes bases terminològiques que ens permetran passar a l'estudi d'algunes parèmies de *Lo libre de les dones*, que, alhora, ens deixaran establir certs paral·lelismes amb la paremiologia occitana.

Membre de l'orde dels franciscans des de molt jove i ordenat diaca el 1352, Francesc Eiximenis sojornà a ciutats europees com París, Colònia, Oxford i Avinyó. En els convents franciscans d'aquestes ciutats, Eiximenis pogué

1. D'una banda, disposem d'un recull de 26 proverbis elaborat per Curt Wittlin que apareix a l'índex de l'edició crítica de *Lo libre de les dones*, publicada per la Universitat de Barcelona i Curial Edicions Catalanes l'any 1981, i dirigida per Joan Coromines (veg. LD). L'altre recull és més voluminós: conté 56 proverbis i apareix a l'índex temàtic de la segona part del *Dotzè llibre del Crestià* que fou publicat l'any 1987 pel Col·legi Universitari de Girona i la Diputació de Girona (veg. DLC). Si bé la redacció del *Dotzè llibre del Crestià* (1385-1386) és anterior a la de *Lo libre de les dones* (1396), hem preferit endinsar-nos de bell antuvi en aquesta darrera obra per raons de volum.

recollir-hi experiències i hi degué fer estudis, però sense obtenir un títol acadèmic. Havent tornat a Catalunya, residí l'any 1371 a la ciutat de Lleida, on se li oferí la càtedra de Teologia, càrrec que no pogué assumir per manca de titulació. Gràcies a les seves bones relacions amb la casa reial de Catalunya, Eiximenis es desplaçà a Tolosa de Llenguadoc per poder obtenir-hi, l'any 1374, el grau de Mestre en Teologia. Tot seguit, residí a Barcelona, àdhuc a Vic, fins que l'any 1383 fou sol·licitat a València com a àrbitre del testament de Vidal de Vilanova i ja s'hi instal·là. Eiximenis encetà aleshores una nova etapa d'estabilitat que duraria fins a l'any anterior a la seva mort, l'any 1408, en què el papa aragonès Benet XIII el consagrà patriarca de Jerusalem i bisbe d'Elna.

La trajectòria d'Eiximenis es pot dividir en dues grans etapes: una primera etapa marcada pels diversos desplaçaments a l'estranger, i una segona etapa de retorn i estada al país, a partir de 1373, any en què devia tenir uns quaranta anys.² A partir del seu retorn al país, Eiximenis desenvolupà la seva activitat com a escriptor. Efectivament, l'any 1380, des de Barcelona estant, redactà el primer volum del *Crestià* dels tretze projectats. Durant la redacció del segon volum, s'instal·là a València, on trobà un ambient escaient per a les seves activitats (veg. LD: XIII), tant de caire diplomàtic, privat o literari. És aquí, doncs, on situem la redacció de *Lo libre de les dones*, que probablement data de 1388.³

Com el seu títol indica, *Lo libre de les dones* és un llibre adreçat al públic femení i, en particular, al començament del llibre, apareix una dedicatòria a Sanxa d'Arenós, comtessa de Prades i esposa de Joan II d'Aragó. Ara bé, l'espontaneïtat i la convicció amb què Eiximenis redactava són aspectes que degueren influir perquè, al capdavant, el seu missatge moralitzador s'adreçés als cristians en general i no pas exclusivament a les dones, i menys encara a la comtessa de Prades. D'altra banda, *Lo libre de les dones* consta de dues parts: una part general, que tracta la manera de ser de les dones, i una altra part que conté cinc tractats segons les etapes per les quals passa o pot passar una dona al llarg de la seva vida (nenes⁴ o, millor dit, infantes; donzelles; casades; vídues

2. Com diu Curt Wittlin, «els primers quaranta anys del més famós dels escriptors populars catalans medievals ens són encara ben poc coneguts. Les nombroses al·lusions, en les seves obres, a pobles i nacions estrangeres, a discussions observades a les universitats europees (o a la cort del papa d'Avinyó), i a històries oïdes i llibres llegits a ciutats llunyanes, no permeten d'establir el seu itinerari precís, però és obvi que aquest llarg viatge d'estudi als centres del franciscanisme a Itàlia, França i Anglaterra tingué una importància cabdal en la seva formació intel·lectual i humana» (veg. LD: XI-XII).

3. Jill Webster (1967: 7) situa la redacció de *Lo libre de les dones* vers 1396. També ho fan Xavier Renedo i Sergi Gascon (1993: 13).

4. Eiximenis no utilitza la paraula *nenes*, sinó *infantes*.

i religioses).⁵ Observem que les parèmies són presents al llarg de tot el llibre i, com veurem a continuació, corroboren l'espontaneïtat del seu estil i alhora contribueixen a l'aspecte moralitzador del seu autor.⁶

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi paremiològica pròpiament dita, ens hem de referir a un aspecte problemàtic i incòmode: la fixació terminològica. Molts lingüistes han intentat discernir els límits entre refrany, proverbi, sentència, adagi, apotegma, frase feta, etc.⁷ És el cas de Fernando Lázaro Carreter, Julio Casares, Casas Hom, L. A. Acuña, Eugenio Coseriu, Margit Frenk de Alatorre, Julia Sevilla... Els estudiosos deixen clar que aquests termes presenten una quasi sinonímia. A l'edat mitjana, s'utilitzaven diverses paraules per referir-se a enunciats sentenciosos: consells, exemples, faules, proverbis, etc. En aquella mateixa època, el mot *refrany*, que prové del llatí *REFRINGERE* ('repetició'), aparegué a la península Ibèrica i anà desbancant els altres termes esmentats (per al seu origen, veg. Sevilla Muñoz/Cantera 2002: 18). De fet, el terme *refrany* procedeix de la tradició literària en llengua occitana. A les cançons medievals occitanes trobàvem el *refranh*, (en català, 'tornada'; en castellà, 'estribillo') que designava els versos que tancaven les estrofes i contenia una sentència o una moralitat. El mot *refrany* anà, doncs, imposant-se, i avui en dia conviu amb el terme *parèmia*, provinent del grec *PAROIMIA* ('instrucció').

D'entre unes quantes definicions de refrany o parèmia, n'hem retingut dues d'estudioses en aquest terreny; la primera correspon a la tesi doctoral d'Esther Forgas i Berdet (1982: 264) —en castellà a l'original—, i la segona, al llibre de Maria Conca (1987: 1), dedicat a la paremiologia en general:

- (1) Per a nosaltres serà parèmia (i refrany en un sentit ampli com a sinònim) qualsevol ordenació lexicosemàntica esclerotitzada que empri el parlant d'una llengua amb consciència que es tracta d'una unitat. El fet que en el llenguatge col·loquial i àdhuc en el literari s'emprin amb certa freqüència porcions d'aquestes lèxies dissociades del seu context o amb el context trastocat expressament, reforça el supòsit que s'està operant amb pautes lingüístiques memoritzades i

5. Si ens detenim en el gruix del llibre, és evident que aquesta obra presenta una repartició desproporcionada de les dues parts esmentades. La primera part tan sols consta de 18 planes, mentre que la segona en conté 546. A l'interior de la segona part també observem un fort desequilibri ja que, de les cinc parts que hi apareixen, la cinquena (religioses) té 420 planes que contrasten amb les 9 planes (nenes), 20 (donzelles), 78 (casades) i 9 (vídues) de les altres parts. Aquest doble desequilibri s'entén pel fet que Eiximenis reprèn temes ja exposats al *Terç del Crestià* i, a més, inclou temes que haguessin hagut de constituir els volums del *Crestià* que quedaren per redactar (veg. LD: xvii).

6. Webster (1967: 7) deia: «És una obra moralitzadora i formativa plena d'observacions realistes i de notes pintoresques».

7. Maria Conca i Josep Guia (1996: 18-20) es refereixen a la quasi sinonímia que presenten aquests termes i en donen raó.

pertanyents a la col·lectivitat i assumides per tots de tal manera que fins i tot el parlant pot permetre's la llicència de reproduir únicament una part d'elles o de trastocar-ne el lèxic.

- (2) Podem definir el refrany com un text força breu, potser un dels més condensats de la nostra enciclopèdia cultural, que se situa en el marc de la intertextualitat, és portador de producció de sentit amb coherència sintàctica, semàntica i pragmàtica, i forma un text íntegre que és immediatament reconegut pels parlants que pertanyen a una mateixa cultura.

Observem que les dues definicions es refereixen a la dimensió col·lectiva del refrany. Si bé la primera definició recalca la unitat que constitueix el refrany, la segona posa de relleu la importància de la intertextualitat a l'hora d'interpretar un refrany. En aquest sentit, Maria Conca (1987: 27) afegeix que «el refrany no funciona mai tot sol (si no és en un compendi), sinó que va intertextualitzat en un co-text i un context més ample; solament així pot produir un sentit complet i posseir una funció pròpia, que serà poètica o no».

A partir, doncs, d'aquestes bases terminològiques, ens sembla lícit aportar algunes observacions d'alguns refranys utilitzats per Eiximenis a *Lo libre de les dones*. De bell antuvi, la nostra intenció era fer una anàlisi de cadascun dels refranys citats a l'índex temàtic de l'edició esmentada realitzat pel professor Curt Wittlin. Però, veient tot el que es desprenia de cadascuna de les parèmies, ens hem hagut de centrar en tan sols tres parèmies. Entre elles hi ha un fil conductor de tipus semàntic: el vici de parlar massa. En primer lloc, ens detindrem en cadascuna de les tres parèmies, i considerarem cada cas com una unitat formal, sintàctica i semàntica en el seu context. I, com hem indicat, acabarem establint un lligam entre les parèmies eiximenianes estudiades i la paremiologia en llengua occitana de finals del segle XIX i començaments del XX.

La primera parèmia és «Car dona finestrera, ne préssech ab costera no porà molt durar, segons que diu l'eximpli comú» (*LD*: 32, 3r paràgraf). Des d'un punt de vista formal, aquesta parèmia presenta tres hemistiquis de sis síl·labes cadascun. Els dos primers rimen entre ells, però no el tercer, que és el predicat verbal dels dos primers. Entre el primer hemistiqui i el segon observem un joc d'imatges basat en una comparació implícita ja que posa en paral·lel la «dona finestrera» amb un «préssech ab costera». Què vol expressar Eiximenis a través d'aquesta metàfora? Hem buscat el mot *costera* al *Diccionari de la llengua catalana* d'Enciclopèdia Catalana i la definició que ens ha semblat que podria encaixar en el nostre cas és la de 'full de paper defectuós que va a la part superior o inferior de la raima per tal de protegir els altres fulls i que hom utilitza per a proves'. Hi hauria, doncs, l'aspecte «defectuós» que podríem suposar com a eix de la metàfora. Tenint en compte la intenció preceptiva d'Eiximenis i que aquesta parèmia apareix a la part dedicada a les «infantes», l'autor deixa evident que les nenes no s'han de quedar a la finestra per tal que no parlin gaire: si parlen massa es faran malbé, com el préssec «ab costera», que

també es fa malbé aviat.⁸ La qualitat de parlar poc o, altrament dit, el vici de parlar massa, és un tema que, com veurem, va reapareixent a *Lo libre de les dones*, fins i tot en forma de parèmia.

Pel que fa a la parèmia que ara ens ocupa, observem que Eiximenis s'hi refereix dient «segons que digui l'eximpli comú». Aquesta fórmula, a la qual recorre sovint al llarg de la seva obra, no només li permet d'apropar-se al destinatari, sinó que augmenta la veracitat del seu missatge. Com diuen Conca i Guia (1996: 28), una fórmula d'aquest tipus li permet «guanyar-se l'adhesió del lector». Les línies que apareixen a continuació en el text alludeixen a Sèneca. Efectivament, Eiximenis es refereix sovint a altres autoritats. En el cas de *Lo libre de les dones*, a través de les parèmies, es refereix de manera explícita a personatges com Quintilià, Sant Jeroni o Sant Bernat, sempre amb la voluntat de trobar una autoritat que legitimi el seu discurs.

En qualsevol cas, la parèmia en qüestió devia circular a l'època d'Eiximenis. Alguns treballs paremiogràfics i paremiològics⁹ recents que hem consultat ens donen compte de la vigència amb què aquesta parèmia ha continuat circulant i de les seves variants. De fet, no hem trobat en cap treball la parèmia idèntica: o bé variants que han conservat el primer hemistiqui, o sigui, «dona finestrera», o bé variants que n'han conservat el segon, o sigui, «ni préssech ab costera». Heus aquí els que contenen l'hemistiqui «dona finestrera»: Maria Conca (1988: 92): «La dona finestrera és poc filanera»; Sebastià Farnés (1992): D1610 «Dona finestrera, malfeinera», D1611 «Dona finestrera, o puta o sedassera», D1612 «Dona finestrera no farà llarga tela», D1613 «Dona finestrera i vinya prop del camí, solen tenir mala fi», D1614 «Dona finestrera, i vinya prop de la carrera, no et fiïs d'ella», D1726 «La dona finestrera en bon cep deu habitar»; Anna Parés i Puntas (1999: 196): «Dona finestrera, o puta o xafardera»; «Dona finestrera, barganta o xafardera»; «Dona finestrera, camp vora ribera i vinya en camí no fan bona fi»; «Dona finestrera, dona malfenera» (Mallorca); «Dona finestrera i vinya prop de camí tenen mala fi»; «Dona finestrera i vinya prop de carrera, no et fiïs d'elles».

Si analitzem de prop el conjunt d'aquestes variants, que són tretze, constatem que n'hi ha tres que tenen un to molt cru, ja que titllen la dona de «puta», «berganta», «sedassera» o «xafardera». N'hi ha quatre en què la «dona finestrera» és poc treballadora, dues en què la «dona finestrera» és de poca confiança, tres també en què la «dona finestrera» tindrà mala fi i una en la qual la «dona finestrera en bon cep deu habitar». Aquesta última, la cita Farnés a

8. Segons Josep Guia i Maria Conca, «préssec ab costera» voldria dir «préssec a la vora del camí». En aquest cas, caldria interpretar la metàfora diferentment. No es referiria a l'aspecte de parlar, sinó a l'efecte degut a la situació espacial: pel fet de trobar-se a la finestra o a la vora del camí, tant la dona com el préssec s'exposen respectivament a desaparèixer.

9. La paremiografia és la compilació dels refranys, mentre que la paremiologia els estudia.

partir del mateix Eiximenis (1987: DCCXCIV) al *Dotzè de Lo Crestià*. Caldria estudiar el context exacte per interpretar-ne la metàfora. Sembla que la parèmia «Dona finestrera, ne préssech ab costera no porà molt durar» formaria part de les que presenten una «dona finestrera» que no acaba bé. En qualsevol cas, Eiximenis opta per una parèmia d'un to relativament amable respecte a altres parèmies similars.

Com hem dit més amunt, hem trobat variants de la parèmia que tenim per objecte d'anàlisi en les quals el primer hemistiqui és ben diferent. A l'entrada D1610 de Farnés (1992), l'autor ens remet a la parèmia «Ase amb somera, ni préssec amb costera», que alhora conté les tres variants següents: «Ase amb somera, ni gallina voladera, no podrà molt durar», «Ase amb somera, ni dona finestrera, no podrà molt durar», «Ase amb somera ni mosca aiguadera no podrà molt durar». Aquestes parèmies obren un univers metafòric en el qual destaca la incompatibilitat representada per un ase i una somera. De la mateixa manera, la «dona finestrera» apareix cruelment comparada a l'ase i a la somera, cosa que no fa Eiximenis per molt que insisteixi en la necessitat que les infantes no s'estiguin a la finestra.¹⁰

La segona parèmia que hem triat és la següent: «Diu lo proverbi antich: / A lengua desfrenada / Ten-li a prop morrada; / E si ayxí no s'accada, / percut-la amb bastonada» (LD: 220, 14è paràgraf). De tots els proverbis que apareixen a *Lo libre de les dones*, aquest és l'únic que presenta quatre versos disposats en forma de poesia. Des d'un punt de vista mètric, els quatre versos contenen sis síl·labes i posseeixen tots quatre la mateixa rima en *-ada*. Des d'un punt de vista morfosintàctic, observem que aquest proverbi posseeix dues parts: els dos primers versos, que tenen una estructura amb clàusula inicial amb marcador de tòpic, i els dos altres versos, que tenen una estructura condicional. Tant a la primera part com a la segona, hi trobem l'ús de l'imperatiu, la qual cosa reforça el to marcadament preceptiu i moralitzador d'Eiximenis.

Aquest proverbi es troba en el cinquè tractat del seu llibre que, tot i que teòricament s'hauria d'adreçar a les religioses, parla d'una colla de temes que no sempre es refereixen de manera directa a les religioses. I aquest n'és un exemple. D'una banda, Eiximenis tenia tantes coses a dir, i, d'altra banda, volia insistir en aspectes que li semblaven essencials aplicables a tothom, que no és d'estranyar que torni a referir-se al fet de saber callar com una «virtut cardinal». Hi dedica el capítol CXLV, que s'intitula «Qui ensenya de bé guardar la lengua de mal e massa parlar» i que queda tancat amb l'esmentat proverbi. Amb quatre ratlles, i ara no parlem en sentit metafòric, queda condensat el contingut de tot el capítol. De fet, Eiximenis havia viatjat molt fins als quaranta anys. Tal com hem indicat més amunt, abans d'instal·lar-se a València, des

10. Segons Curt Wittlin, potser podríem veure la influència de Cerverí de Girona en el tema de les dones finestreres.

d'on redactà *Lo libre de les dones*, les nombroses estades a universitats europees i a centres franciscans li permeteren enriquir-se intel·lectualment. Dit això, i segurament marcat per l'austeritat franciscana, no podia posseir els llibres que llegia i, per tant, es veia obligat a fer un constant esforç de síntesi de tot allò que li interessava. Aquest constant exercici de *reductio ad sententiam* degué contribuir a la facilitat que Eiximenis demostra tenir per trobar un refrany que resumeixi, en poques paraules, una idea o una situació humana. De la mateixa manera, Eiximenis estava avesat a practicar l'*amplificatio*, però, és clar, a la seva manera. El proverbi del qual ara parlem és, doncs, una *reductio* de tot el capítol, però alhora és una manera de parafrasejar la idea de saber callar i, per tant, podem afirmar que, en aquest sentit, també constitueix una *amplificatio*.

Preguntem-nos pel significat d'aquest proverbi. El joc d'imatges és evident i el lector interpreta sense dificultat la doble metàfora gràcies a tot el que acaba de llegir en el text. La «llengua» representa l'acte de parlar i, a més, aquesta llengua pot ser «desfrenada». I encara més: li podem donar una «morrada» i, fins i tot, una «bastonada». La idea, doncs, de saber callar, que ja hem vist a la parèmia anterior, reapareix. Val a dir que, segons Eiximenis, el proverbi és «antic». Ara bé, podem preguntar-nos en què es devia basar per afirmar que era antic. Com diuen Conca i Guia (1996: 28), referint-se als proverbis d'Eiximenis, «devien ser, en la seva gran majoria, proverbis d'ús oral, car no sembla que els prenguéss de repertoris anteriors ni dels autors que citava ni de la literatura de regiment anterior». A tall d'exemple, hem analitzat el *Libre dels mil proverbis* de Ramon Llull (*LMP*) i no hi hem trobat cap proverbi utilitzat per Eiximenis a *Lo libre de les dones*. Sigui com sigui, el fet de dir que el proverbi és «antic» és un recurs per autenticar-ne el valor. Al començament del capítol en qüestió, Eiximenis es refereix al «peccat de llengua», «segons que diu la santa Escripura». Aquí tampoc no en dóna la referència exacta, però pel sol fet de referir-se a la Santa Escripura s'està avalant. Com per a l'exemple anterior, hem buscat aquest refrany en treballs paremiogràfics recents i no apareix enlloc. Farnés és l'únic que el recull tot donant la referència d'Eiximenis. Tot ens fa pensar que potser Eiximenis en fou l'autor. Si així és, podem dir que posseïa una considerable capacitat poètica. Efectivament, segons Coromines, de jove escriví poemes.

Per contra, la idea de saber callar sí que hi apareix, als treballs paremiogràfics. La trobem repetides vegades en el *Breviari educatiu de Flos i Calcat*¹¹ de finals del segle XIX. Heus a continuació les tres parèmies que hi hem trobat: «Aprèn bé de callar / si vols saber parlar» (Flos 1895?: 52), «El xerraire és got trencat: / encara no li dius, que ja és vessat» (Flos i Calcat 1895?: 56), «Parlar

11. Veg. Flos i Calcat (1895?). Suposem que correspon a l'any 1895 ja que, tot i que no apareix l'any d'edició (com tampoc el lloc i l'editorial), a l'interior del llibret hi ha una bibliografia que conté algunes obres del mateix autor, l'última de les quals data de 1894.

poc, i quan convé, / és de sabís, lo primer» (Flos i Calcat 1895?: 56). En *Els refranys catalans* de Maria Conca (1988: 147-148), n'hi consten quatre: «La llengua està bé dins la boca», «A boca tancada no hi entren mosques», «Llengua muda mai fou batuda» i «Qui molt xerra sovint s'erra». En Sebastià Farnés, a més de recollir la parèmia d'Eiximenis, també dona compte, a l'entrada L331, de la idea de saber callar: «Bé està la llengua dins la boca». No cal dir que la vigència d'algunes d'aquestes parèmies és una realitat. En definitiva, a través d'una parèmia, potser de creació pròpia, Eiximenis posa de relleu a *Lo libre de les dones* una qualitat reconeguda socialment a la seva època, anteriorment i encara avui en dia.

Pel que fa a la tercera parèmia i última, diu: «E sàpies que jamás gran parlar no fo gran fahener ne bon hom; ne s pot fer que tot gran parlar no sia gran monçonoguer, com diu sent Bernat» (LD: 389, 2n paràgraf). Des d'un punt de vista formal, aparentment la parèmia té dos hemistiquis separats per un punt i coma. En realitat, podríem descompondre la parèmia en quatre hemistiquis, una introducció —«E sàpies que»—, un tancament —«com diu sant Bernat»— i, fins i tot, un afegitó entre els dos hemistiquis —«ne bon hom». La rima resulta evident entre *parlar*, *fabener*, *parlar* i *monçonoguer*. Si deixem a part l'afegitó «ne bon hom», els dos primers hemistiquis contenen cinc síl·labes, i els altres dos, vuit.

A primer cop d'ull, i gràcies a la introducció en mode imperatiu «E sàpies que», podem constatar que es tracta d'una advertència adreçada directament al lector. Aquí també ens trobem en el cinquè tractat de *Lo libre de les dones*, destinat, teòricament, a les dones religioses. Copsem, però, que el públic s'ha ampliat: Eiximenis parla del *parlar*, del *fabener* i del *monçonoguer*, tres substantius en masculí. I, és més, sembla que ell hagi afegit el sintagma «ne bon hom». Això confirma que, segons anava escrivint aquest llibre, l'autor anava allunyant-se, d'alguna manera, del seu propòsit inicial, o sigui, el de referir-se únicament a les dones. Insistim en el fet que, com que el nostre franciscà devia tenir tantes coses a dir, de manera espontània acaba adreçant-se tant a dones com a homes. I ara que ja estem analitzant la tercera i última parèmia, podem constatar una mena de gradació quant al públic. Si bé la primera parèmia esmentada s'adreçava clarament a les «infantes», amb la segona, que havia d'adreçar-se a les «religioses», Eiximenis fa que s'hi identifiquin totes les dones, siguin religioses o no. I, per últim, a la tercera parèmia, es dirigeix tant a homes com a dones. Tot plegat ens permetria estudiar la influència del corrent misogin en l'obra d'Eiximenis. Tanmateix, queda clar, a partir dels nostres exemples, que per a l'autor és més important atacar els vicis en general que criticar les dones.

Què ataca concretament en aquesta tercera parèmia? Mirem exactament com ho diríem en català modern: «I sàpigues que algú que parla massa és poc treballador i no és bon home; és inevitable que algú que parla massa digui

massa mentides». ¹² En realitat, el fet de parlar massa genera tres desviacions: ser poc treballador, ser mala persona i ser mentider. Com per a les dues parèmies anteriors, hem mirat alguns treballs paremiogràfics, i la que ara ens ocupa no apareix enlloc, cosa que ens fa pensar que aquesta també podria ser una creació d'Eiximenis. Si així és, podem dir que l'autor soluciona l'afer amb la rima. Nogensmenys, aquí no hi trobem el joc d'imatges que hi havia a la parèmia que hem comentat més amunt. L'absència de metàfora li resta l'efecte sorpresa que és propi de les parèmies. D'altra banda, la referència a Sant Bernat és una de les seves fonts recurrents al llarg d'aquesta obra ¹³ i li serveix per cloure i legitimar la suposada parèmia.

Als treballs paremiogràfics, no hi hem trobat cap entrada similar a la parèmia possiblement eiximeniana. Com hem dit més amunt, això corrobora la possibilitat que fos una creació d'Eiximenis. Tanmateix, hem trobat exemples que critiquen els que parlen massa. Al *Breviari educatiu* de Flos i Calcat (1895?: 36), podem llegir-hi: «En el món no hi ha res tan comú com la ignorància i els parladors». En el treball de Farnés (1992), hi trobem: p923 «Molt parlar mou, molt parlar cou», p924 «Molt parlar nou, molt gratar cou», p943 «Parlar per no callar», p944 «Parlar per parlar», p949 «Poc parlar i molt obrar és difícil d'executar», p953 «Qui molt parla, molt erra», p954 «Qui molt parla, molt ment» i p955 «Qui molt parla, poc obra». Dins d'aquests exemples, en tenim dos en què el fet de parlar massa entorpeix la feina, i un en què el fet de parlar massa fa dir mentides.

Passem ara a l'última part del nostre treball. Abans d'iniciar aquest estudi, teníem la intenció de fer una comparació entre la paremiologia medieval catalana i occitana a partir de l'obra d'Eiximenis. Nogensmenys, tot i havent explorat el material paremiogràfic i paremiològic en llengua occitana, no hem trobat rastre d'aquest tipus de literatura corresponent a l'època d'Eiximenis. Sí que n'hem trobat pel que fa a la lírica occitana (veg. Schulze-Busacquer 1998 i 2001). Però, sent que aquest gènere és anterior a Eiximenis, vam decidir recórrer a tres compendis més recents que recullen informacions paremiològiques en llengua occitana. Dos d'aquests treballs són del segle XIX, i un, del XX. Es tracta del *Dictionnaire analogique et étymologique des idiomes méridionaux qui sont parlés depuis Nice jusqu'à Bayonne et depuis les Pyrénées jusqu'au centre de la France*, de Louis Boucoiran (1875), els dos volums de *Lou Tresor dóu felibrige ou dictionnaire provençal-français embrassant les divers dialectes de la langue d'oc moderne* de Frederic Mistral (1878) i els vuit volums de *Paremiologia catalana comparada* de Sebastià Farnés, de 1913. ¹⁴

12. La traducció del segon hemistiqui és del Professor Curt Wittlin.

13. Segons Curt Wittlin, trobem 53 citacions de Sant Bernat dins *Lo libre de les dones* (veg. LD: xxxiii).

14. L'edició de 1913 va restar inèdita fins que fou editada per Columna l'any 1992. Aquella

Pel que fa a la primera de les nostres parèmies, «Car dona finestrera...», l'hem localitzada tant en Mistral com en Farnés. Al primer volum de Mistral (1968, I: 1117) apareixen dues parèmies en occità: la primera diu: «Femo fenestriero / Fru que cridon pèr carriero». La segona diu: «Femo fenestriero / terro sus ribiero, / Vigno sus camin / An toujours meichanto fin». D'altra banda, a l'entrada D1612 de Farnés, que correspon a «Dona finestrera no farà llarga tela», l'autor ens en dóna deu variants en català, i dos exemples en occità, que són els següents: «Filho troutièro raromen bouno mainatgèro» i «Filho finestrièro raromen bouno mainatgèro». El mateix Farnés (1992: D1612) les interpreta dient que «la dona que parla molt, en general treballa poc, la que passa molt de temps a la finestra o balcó és poc treballadora». Afegeix que «els pares no han de permetre que llurs filles freqüentin els paratges on puguin ser vistes». És clar que la seva explicació ens remet a la noció que el menoret franciscà tenia de la dona finestrera.

Fixem-nos ara en la segona de les nostres parèmies, «A lengua desfrenada...». No l'hem trobada en cap dels tres compendis esmentats, però el que sí que hi hem trobat és la «lengo» (en català, 'llengua') com a metàfora del fet de parlar massa. El *Dictionnaire* de Boucoiran (1875: 846) recull la següent parèmia en occità: «Crei-me, per atendre soun cor de diaman, / Met la lengo à la pocho e la bourso à la man». Ens fa pensar en parèmies catalanes d'ús freqüent com «La llengua està bé dins la boca», o fins i tot «A boca tancada, no hi entren mosques». Al *Tresor*, Mistral (1968, II: 203) ens en dóna dos exemples amb «lengo»: «La lengo n'a ges d'os, / mai n'en fa rompre» i «La lengo n'a ges d'os, / Mai emporto lou tros». Ens ha cridat l'atenció la forta semblança entre aquestes dues parèmies en occità i la que existeix en català: «La llengua no té ossos i en trenca de ben grossos» (Conca 1988: 147). És clar que en tots aquests casos, tant en occità com en català, la llengua és identificada amb el fet de parlar massa.

I, per últim, respecte a la parèmia «E sàpies que gran parlar no fo gran fahener...», n'hem trobat referències als dos treballs paremiològics del segle XIX. Al *Dictionnaire* de Boucoiran (1875: 1007) trobem «Grand parlaire es pau travaire». Al *Tresor* (Mistral 1968, I: 483) trobem «Gros parlaire / Pichot travaire». Tots dos refranys presenten una forta similitud formal i semàntica amb el refrany d'Eiximenis, però només pel que fa al primer hemistiqui. Remarquem que en aquest cas, a partir de les nostres fonts, Eiximenis estaria més a prop de l'occità que del català, ja que no hem trobat l'equivalent en català, ni tan sols del primer hemistiqui. Encara que Farnés (1992) no reculli, ni parcialment, la parèmia d'Eiximenis, sí que recull dues parèmies molt emparentades

---

edició duia el nom d'*Assaig de paremiologia catalana* i només comprenia un volum, que arribava fins a l'entrada *amicb* (veg. Farnés 1992). Sebastià Farnés es va valdre del *Tresor* per als seus treballs (veg. Rafanell 2006, I: 431).

amb d'altres que no usa Eiximenis, però que critiquen el fet de parlar massa: p923 «Trop parla porto cop, / e trop grata escoï» i p924 «Trop parla noy et trop gratta coy». De fet, Farnés cita aquests casos en occità per completar les dues entrades en català que ja hem citat: p923 «Molt parlar mou, molt gratar cou» i p924 «Molt parlar nou, molt parlar cou».

Per acabar, podem dir que les tres parèmies que hem analitzat són una mínima representació de la immensa quantitat de parèmies que Eiximenis maneja al llarg de tota la seva obra. Malgrat això, en tots tres casos les parèmies que Eiximenis utilitza presenten fortes semblances tant de tipus formal com semàntic amb la paremiologia recopilada en occità a la segona meitat del segle XIX i començaments del XX.

IMMACULADA FÀBREGAS I ALEGRET
Universitat de Bretanya - Sud

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Boucoiran 1875: LOUIS BOUCOIRAN, *Dictionnaire analogique et étymologique des idiomes méridionaux... ainsi qu'une collection de proverbes locaux tirés de nos moralistes populaires*, Nîmes, Imprimerie Roumieux.
- Conca 1987: MARIA CONCA, *Paremiologia*, València, Universitat de València.
- 1988: MARIA CONCA, *Els refranys catalans*, València, Edicions Tres i Quatre.
- Conca / Guia 1996: MARIA CONCA / JOSEP GUIA, *Els primers reculls de proverbis catalans*, Barcelona, Ajuntament de Bellpuig / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DLC: FRANCESC EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, Girona, Col·legi Universitari de Girona / Diputació de Girona, 1987.
- Farnés 1992: SEBASTIÀ FARNÉS, *Paremiologia catalana comparada*, 8 vol., Barcelona, Columna.
- Flos i Calcat 1895?: FRANCESC FLOS I CALCAT, *Breviari educatiu: aplec de preceptes, consells, màximes, pensaments, etc. Curosament extrets de les més capdals obres morals i filosòfiques*.
- Forgas i Berdet 1982: ESTHER FORGAS I BERDET, *Ensayo de reconstrucción paremiológica de cultura material*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- LD: FRANCESC EIXIMENIS, *Lo libre de les dones*, 2 vol., Barcelona, Curial, 1981.
- LMP: RAMON LLULL, *Libre dels mil proverbis*, Fondarella, Palestra, 1989.
- Mistral 1968: FREDERIC MISTRAL, *Lou Tresor dóu felibrige ou dictionnaire provençal-français embrassant les divers dialectes de la langue d'oc moderne*, 2 vol., Barcelona, T. G. Ruymer.
- Parés i Puntas 1999: ANNA PARÉS I PUNTAS, *Tots els refranys catalans*, Barcelona, Edicions 62.
- Rafanell 2006: AUGUST RAFANELL, *La illusió occitana. La llengua dels catalans entre Espanya i França*, Barcelona, Quaderns Crema.
- Renedo / Gascon 1993: XAVIER RENEDO / SERGI GASCON, *Francesc Eiximenis. Prosa*, Barcelona, Teide.
- Schulze-Busacquer 1998: ELISABETH SCHULZE-BUSACQUER, «Les proverbes dans la lyrique occitane», *La France latine*, 128, 189-210.

- Schulze-Busacquer 2001: Elisabeth SCHULZE-BUSACQUER, «L'héritage gnomique et parémio-
logique dans la poésie occitane médiévale», dins Anna Ferrari / Stefania Romualdi (ed.),
'*Ab nou cor et ab nou talen*'. *Nouvelles tendances de la recherche médiévale occitane*,
l'Aquila, Università degli Studi de l'Aquila.
- Sevilla Muñoz / Cantera 2002: Julia SEVILLA MUÑOZ / Jesús CANTERA, *Pocas palabras bastan:
vida e interculturalidad del refrán*, Salamanca, Diputación de Salamanca.
- Webster 1967: Jill WEBSTER, *Francesc Eiximenis: La societat catalana al segle XIV*, Barcelona,
Edicions 62.